

równomiernie, fragmenty zaś, w których mało jest komentarza teologicznego, nie zostały uzupełnione przez odniesienia do innych (poza Havlem) tekstów. Choć jest to uwaga techniczna, wydaje się też, iż dłuższe cytaty z przemówień czy listów Prezydenta można by było wyróżnić innym rozmiarem czcionki komponując je w oddzielny akapit, wtedy praca stałaby się bardziej czytelna.

Na marginesie analizy tematyki społecznej, przedstawionej w książce Gazurovej, trudno nie poruszyć problemu wiary samego Havla. Warto zastanowić się, co oznaczała dla niego deklaracja wiary w Boga, skoro przyjął chrzest. Z jednej bowiem strony omawiana pozycja dotyczy jego myśli społecznej, niewątpliwie bardzo bliskiej nauce społecznej Kościoła. Z drugiej jednak temat Boga i wiary rzadko pojawia się w wypowiedziach Havla. Kwestią problematyczną jest, na ile wiara chrześcijańska miała wpływ na podejmowane przez niego decyzje. Warto w tym kontekście wspomnieć, iż na głębokie umiłowanie prawdy i miłości w życiu Václava Havla wskazał w swej homilii pogrzebowej przewodniczący czeskiego episkopatu, abp Dominik Duka.

Należy stwierdzić, że mimo wielu publikacji o osobie Václava Havla, brakowało do tej pory ujęcia pod kątem moralnego aspektu życia społecznego. Havel często podejmował tę tematykę w swych refleksjach. Sposób jej ujęcia bliski jest katolickiej nauce społecznej, korzystał zwłaszcza z nauczania Jana Pawła II podczas pielgrzymek do Polski. Dorobek Havla może być wartościowym wkładem także w rozwijającą się teologię moralną. Jest to ważna pozycja wskazująca na odważne i pełne poszukiwania prawdy nauczanie, lecz przede wszystkim na ważną w historii Czech i Europy osobę.

Magdalena M. Kosche
Instytut Teologii Moralnej KUL
(doktorantka)

Basilio P e t r à. *Divorziati risposati e seconde nozze nella chiesa. Una via di soluzione*. Assisi: Cittadella Editrice 2012 ss. 269.

Sytuacja katolików rozwiedzionych oraz żyjących w kolejnych związkach małżeńskich to zagadnienie, które stało się przedmiotem wielu studiów z zakresu teologii moralnej w ciągu ostatnich lat. Dość interesujący sposób rozwiązania tego problemu proponuje włoski teolog moralista Basilio Petrà w książce zatytułowanej „Rozwiedzeni, żyjący w nowych związkach oraz ponowne małżeństwo w Kościele. Droga wyjścia”. Warto w tym kontekście przypomnieć, iż autor ten, z pochodzenia Grek, jest katolickim księdzem, profesorem teologii moralnej (wykłada m.in. we Florencji

oraz Rzymie), zaangażowanym w dialog ekumeniczny na temat kwestii moralnych, zwłaszcza poprzez publikację z dziedziny etyki prawosławnej.

W analizowanej książce Basilio Petrà próbuje znaleźć rozwiązanie trudnej sytuacji osób rozwiedzionych i ponownie żonatyh (zameżnych), uwzględniając dwa szczególne warunki. Przede wszystkim chodzi tu o sposób wyjścia zgodny z tradycją Kościoła rzymskiego. Równocześnie autor stara się zachować „analogię wiary” poprzez zaproponowanie możliwości, która – jego zdaniem – nie zmienia nauki katolickiej ani z doktrynalnego, ani z moralnego punktu widzenia (s. 5). Zaprezentowaną w niniejszej publikacji argumentację Petrà wyraził już w 1996 r. w książce pt. „Małżeństwo może umrzeć? Studia dotyczące duszpasterstwa osób rozwiedzionych żyjących w ponownych związkach” (*Il matrimonio puo morire? Studi sulla pastorale dei divorziati risposati*). Pozycja ta spotkała się jednak z dość dużą krytyką i niezrozumieniem, stąd celem autora jest doprecyzowanie oraz uzupełnienie w nowej książce wcześniej opublikowanych idei (s. 6).

Recenzowana publikacja rozpoczyna się rozdziałem wstępnym zatytułowanym „Rozwiedzeni, żyjący w ponownych związkach w Kościele dzisiaj”. Autor prezentuje wpieryw sytuację pastoralną wspomnianych osób z punktu widzenia Magisterium Kościoła, komentując w dużej mierze opracowanie wydane we Włoszech w 1998 r. przez Kongregację Nauki Wiary pt. *Sulla pastorale dei divorziati risposati. Documenti, commenti, studi* (s. 13-36). Petrà dość krytycznie ocenia tę publikację, zarzucając jej zwłaszcza brak wypracowania odpowiedniego rozwiązania problemu pastoralnego i teologicznego, który wiąże się z sytuacją katolików rozwiedzionych, żyjących w kolejnych związkach (s. 36).

Druga część rozdziału wstępnego analizowanej książki nosi tytuł „Rozwiedzeni, żyjący w ponownych związkach: nowy stan życia w Kościele?” (s. 37-66). Basilio Petrà podkreśla tutaj, odwołując się m.in. do różnych dokumentów biskupów włoskich, że osoby te są dzisiaj z jednej strony traktowane jako żywe członki Kościoła, z drugiej jednak nie mogą w pełni korzystać z Jego dóbr. W związku z tym autor zastanawia się, przywołując opinie niektórych moralistów i kanonistów (np. X. Lacroix, A. Bonandi, J. Coriden), czy nie można by ustanowić czegoś w rodzaju „stanu pokutników (łac. *ordo paenitentium*) dla osób rozwiedzionych i ponownie żonatyh (zameżnych), dzięki czemu mogłyby one być powtórnie dopuszczone do pełnej komunii kościelnej? Wszystkie te propozycje wiążą się jednak z koniecznością zmiany katolickiej doktryny odnośnie do nierozzerwalności małżeńskiej, stąd temu tematowi Petrà poświęca następny rozdział swojej książki.

„Dlaczego śmierć współmałżonka otwiera drogę do kolejnego małżeństwa?” – to tytuł pierwszej części recenzowanej publikacji, która składa się z dwóch podrozdziałów. W pierwszym z nich (s. 69-120) autor dokonuje najpieryw analizy biblijno-historycznej zagadnienia śmierci małżonka jako końca więzi małżeńskiej, badając prócz tekstów Pisma św. również poglądy znanych teologów (m.in. św. Hieronima, św. Augustyna, św. Tomasza oraz św. Bonawentury). Dalej Petrà przygląda się współczesnemu nauczaniu Kościoła na temat analizowanej w tym rozdziale problematyki, przywołując wypowiedzi ostatnich papieży (głównie Piusa XII, Pawła VI), orzeczenia Soboru Watykańskiego II (zwłaszcza konstytucję *Gaudium et spes*) oraz kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Zdaniem autora, da się zauważyć

obecnie dualizm pomiędzy prawem kościelnym a teologią małżeństwa, który może być przewyciężony poprzez wprowadzenie „zrównoważonej, harmonijnej oraz jednolitej doktryny dotyczącej nierozzerwalności małżeńskiej” (s. 103). W związku z tym Basilio Petrà zwraca uwagę na trzy możliwe drogi wyjścia z tej trudnej sytuacji, omawiając stanowiska austriackiego prawnika V. Steiningera, francuskiego teologa F. X. Durrwella oraz amerykańskiego teologa G. Griseza.

W drugim podrozdziale pierwszej części recenzowanej książki jej autor kontynuuje rozważania na temat śmierci współmałżonka oraz kolejnych zaślubin, skupiając się przede wszystkim na fundamentalnym dla tego zagadnienia tekście biblijnym 1 Kor 7 (s. 121-187). Petrà dokonuje tu wnikliwej analizy egzegetycznej myśli Pawłowej odnośnie do ponownego małżeństwa wdowców (wdów) oraz przybliża nauczanie Kościoła starającego się zachować na przestrzeni wieków naukę Apostoła Narodów (m.in. orzeczenia wielu papieży). W świetle przeprowadzonych badań autor omawianej publikacji stawia dość ważne i kontrowersyjne pytanie: jeśli mianowicie Kościół akceptuje ponowne małżeństwa osób owdowiałych (przekraczając w ten sposób, zdaniem Petry, tzw. barierę *ratum et consummatum*), co stoi na przeszkodzie, aby potraktować w podobny sposób sytuację małżonków „po ludzku porównywalną do śmierci”? (s. 166-167). Basilio Petrà wyraża pogląd, iż byłaby to właściwa kontynuacja etosu Pawłowego w Kościele współczesnym, nawet gdyby kolejnych związków małżeńskich „nie-wdowców” nie traktować na równi z sakramentem.

Druga część recenzowanej publikacji stanowi odpowiedź autora na krytykę, z jaką spotkały się jego poglądy w sprawie nierozzerwalności małżeństwa (s. 207-221). Wpierw Petrà ustosunkowuje się do przemówienia Ojca Świętego Jana Pawła II z 22 stycznia 2000 r. do członków Trybunału Roty Rzymskiej, gdzie podkreślona została granica władzy papieża w odniesieniu do małżeństwa zawartego i dopełnionego (łac. *ratum et consummatum*). Zdaniem autora analizowanej książki, pojawia się w tym kontekście nieunikniony problem, dlaczego śmierć współmałżonka rozwiązuje małżeństwo ważne i dopełnione? Basilio Petrà rozwija ten wątek dalej, odpowiadając na krytykę, jaką odnośnie do jego tez na temat śmierci związku małżeńskiego sformułował na łamach czasopisma „Rivista di Teologia Morale” hiszpański moralista A. Rodríguez Luño.

Kończąc swą książkę, Petrà formułuje ogólne wnioski, przypominając po raz kolejny zaproponowaną przez siebie drogę wyjścia z trudnej sytuacji, w jakiej znaleźli się katolicy rozwiedzeni, żyjący w nowych związkach (s. 223-240). Jego zdaniem, Kościół nigdy nie określił jasno przyczyny, dla której śmierć małżonka dopuszcza możliwość ponownych zaślubin. Śmierć fizyczna nie jest zaś, w ujęciu Petry, największym złem czy największą raną, jaka może się zdarzyć w związku małżeńskim. To zaś stanowi dla autora analizowanej publikacji ważny argument, aby Kościół mógł dziś, naśladowując św. Pawła, zaproponować rozwiązania pastoralne, które otwierają nowe możliwości wobec katolików powtórnie żonatych (zamężnych) dla dobra ich dusz (łac. *ad bonum animarum*). Jedną z takich hipotez, która dotyczy władzy Kościoła odnośnie do małżeństw, które uległy rozpadowi, Basilio Petrà opisuje bardziej szczegółowo w aneksie zamieszczonym na końcu recenzowanej publikacji (s. 243-269).

Reasumując, należy podkreślić, iż książka pt. *Divorziati risposati e seconde nozze nella chiesa. Una via di soluzione* autorstwa Basilio Petry to publikacja ciekawa, wnikliwa oraz dość nowatorska. Jeśli chodzi o stronę formalną recenzowanej publikacji, warto docenić jej dobre opracowanie graficzne, poprawnie zredagowane przypisy, choć dość dużym mankamentem jest brak bibliografii. Poza tym przydałby się również wykaz osób i słów kluczowych, które zostały zaprezentowane w tekście. Niewątpliwie lekturę tej książki usprawniłby także bardziej szczegółowy spis treści.

Biorąc pod uwagę zawartość merytoryczną, trzeba odnotować, iż Basilio Petrà przeprowadził w tej publikacji dość szczegółową analizę biblijną, historyczną, teologiczną oraz kanoniczną problematyki powtórnych związków małżeńskich katolików, odwołując się do dorobku wielu specjalistów z tego zakresu. W tekście da się czasem zauważyć pewne powtórzenia myśli, niemniej jednak nie ulega wątpliwości, iż autor dysponuje ogromną wiedzą teologicznomoralną, ubogaconą ponadto o kontekst tradycji prawosławnej. Z pewnością ów kontekst wpłynął również na dość nowatorskie poglądy Petry na temat nierozzerwalności małżeńskiej. Trudno bowiem zgodzić się z tezą, iż śmierć fizyczna współmałżonka może być traktowana na równi z innymi formami upadku małżeństwa, dzięki czemu powtórny związek małżeński byłby możliwy nie tylko dla wdowców (wdów), lecz również (po spełnieniu odpowiednich warunków) dla osób rozwiedzionych.

Na koniec warto docenić pojawienie się na rynku kolejnej publikacji z zakresu szeroko pojętej teologii małżeństwa. Włoski teolog moralista Basilio Petrà niewątpliwie zasługuje na szacunek i uznanie za jego zaangażowanie i troskę, z jaką podchodzi do bolesnego problemu duszpasterskiego osób rozwiedzionych, żyjących w kolejnych związkach.

Ks. Janusz Podzielny
Uniwersytet Opolski